

XEM LẠI MẤY CUỘC ĐIỀU TRA THỐNG KÊ THỜI NHÀ TRẦN (1226-1400)

*Hoàng Minh Thiện**

(Tất cả tư liệu được trích dẫn trong bài viết được lấy từ bộ sách: “Đại Việt sử ký toàn thư”, bản in: Nội quan các quan bản, mộc bản khắc năm Chính hoà thứ 18 (1697). Nhà xuất bản Văn hoá - Thông tin, Hà Nội năm 2000).

Nhà Trần được xem là một triều đại phong kiến mạnh, kéo dài 175 năm (1226-1400) và có rất nhiều đóng góp cho công cuộc dựng nước và giữ độc lập dân tộc, đặc biệt là nhà Trần đã lãnh đạo dân Việt trải qua ba cuộc kháng chiến oanh liệt, chiến thắng quân Nguyên Mông hung hãn. Sau này sử dân tộc còn mãi ghi các chiến công hào hùng đó! Hưng Đạo Đại vương Trần Quốc Tuấn, vị Quốc công tiết chế, thống lĩnh quân đội toàn quốc thời Trần còn được nhân dân sau này tôn vinh là một trong “Tứ bất tử”(1) của dân tộc. Tuy nhiên ở đây chúng tôi chỉ giới thiệu những sự kiện thời nhà Trần có liên quan đến các hoạt động mang tính thống kê phục vụ cho quản lý đất nước thời đó mà thôi.

Năm 1226, tiếp quản quyền lực từ nhà Lý một cách hoà bình, trong bối cảnh đất nước loạn lạc, nhiều vấn đề quản lý đất nước bị bỏ bê. Sau vài năm ổn định chính trị, nhà Trần đã tiến hành các hoạt động nhằm nắm bắt và quản lý xã hội - đó là nắm số dân, đinh, hộ khẩu - hoạt động này gần như cuộc điều tra hộ gia đình ngày nay - ngày xưa gọi là làm “đơn sổ”, “hộ khẩu”, nay xét các tính chất cơ bản thì chúng tôi thấy nó giống như thống kê về hộ gia đình nên chúng tôi tạm gọi như thế cho gần gũi.

Những dòng tư liệu đầu tiên có nhắc đến hoạt động như là “điều tra hộ gia đình” thời nhà Trần là vào năm 1228, niên hiệu Kiến Trung (2) năm thứ 4 [xem trang 12, tập 2], Đại Việt sử ký toàn thư (ĐVSK) có ghi: (xin gọi là tư liệu 1)

“Lệ cũ, hằng năm vào đầu mùa xuân, xã quan (nay là xã trưởng) khai báo nhân khẩu gọi là đơn sổ, rồi căn cứ vào sổ, kê rõ các loại tông thất, văn quan văn giai, võ quan võ giai, quan theo hầu, quân nhân, tạp lưu, hoang nam, già yếu, tàn tật, phu tịch, xiêu tán, v. v.. người có quan tước, con cháu được tập ấm mới được ra làm quan, người giàu có khoẻ mạnh mà không có quan tước thì sung quân đội, đời đời làm lính”.

Trong đoạn tư liệu này có đoạn: “Lệ cũ, hàng năm vào đầu mùa xuân” như vậy việc tiến hành các cuộc điều tra hộ gia đình như cách thức trên đã thường được tiến hành sớm hơn nhiều thời điểm tháng 8/1228 và đã thành “lệ” có nghĩa là có kỳ hạn; tuy nhiên trong bộ sử này từ thời điểm kể trên về trước không ghi chép gì về các hoạt động tương tự. Rõ ràng sau cuộc đảo chính hoà bình thay thế nhà Lý, nhà Trần cần nắm chắc dân số để có thể quản lý tốt xã hội, thu thuế, huy động quân trong chiến tranh . . .; đồng thời cũng nhằm nắm được bộ máy quan lại cai trị và tầng lớp quý tộc lúc bấy giờ. Những thông tin như vậy rõ ràng là cơ sở để nhà Trần đề ra các chính sách hợp lý về xã hội, cũng như nắm được khả năng huy động nguồn lực nhà nước trong những thời điểm cần thiết mà ba cuộc

* Viện Khoa học Thống kê

kháng chiến chống quân Nguyên Mông thắng lợi. Hơn nữa, các quan sát thống kê thực hiện ở đây như: "... **quân nhân, tạp lưu, già yếu, tàn tật, phu dịch, xiêu tán.**" cho thấy quản lý xã hội lúc bấy giờ về các giai tầng, lao động, và cả người già yếu, tàn tật ... là một tiến bộ không thể phủ nhận, rõ ràng các đối tượng thống kê được nêu lên như "**già yếu**", "**tàn tật**" chắc sẽ hưởng chính sách khác với các đối tượng khác như không thể huy động đi lính, thuế má hay phu dịch chắc cũng được miễn giảm...Vi nếu không, thì chúng ta có thể tự hỏi: nhà Trần thống kê để làm gì đây?

Cũng trong ĐVSK tiếp theo là đoạn tư liệu sau đây:

Tháng 2, năm 1242, nhà Trần niên hiệu Thiên ứng Chính bình thứ 11 [xem Trang 24, tập 2] có ghi: (xin gọi là tư liệu 2)

"Làm đơn số hộ khẩu. Con trai lớn gọi là đại hoàng nam, con trai nhỏ gọi là tiểu hoàng nam, 60 tuổi gọi là lão, già lắm thì gọi là long lão. Nhân đinh có ruộng đất thì nộp tiền thóc, người không có ruộng đất thì miễn cả. Có 1, 2 mẫu ruộng thì nộp 1 quan tiền, có 3, 4 mẫu thì nộp 2 quan tiền, có từ 5 mẫu trở lên thì nộp 3 quan tiền. Tô ruộng mỗi mẫu nộp 100 thăng thóc."

Đây là lần ghi thứ hai trong ĐVSK thời nhà Trần, về hoạt động thống kê đơn số, hộ khẩu; trong lời văn có ghi hình thức xác định cơ cấu theo nhóm tuổi của dân số: Tiểu hoàng nam, đại hoàng nam, lão, long lão – rõ ràng là đã chi tiết hơn lần thống kê trước, dù không rõ độ tuổi của từng nhóm. Đặc biệt lần thống kê này, một hành động quản lý nhà nước được thực hiện kèm theo điều tra là tính luôn tô thuế ruộng đất; điều này, việc đồng thời áp dụng một biện pháp quản lý chế tài nhà nước ngay trong điều tra thống kê, ngày nay không còn được áp dụng trong điều tra thống kê hiện đại nữa. Đặc thù điều tra thống kê mang tính hành chính này cùng với áp đặt ngay các chính sách là đặc thù của các triều đại phong kiến chuyên chế, không chỉ riêng

thời Trần mà các triều đại phong kiến khác cũng như vậy (3).

Qua hai đoạn tư liệu trên đã cho chúng ta thấy rằng thông điệp của hoạt động điều tra thống kê này trong chế độ phong kiến rõ ràng rằng: "**Việc kê khai ảnh hưởng trực tiếp đến quyền lợi và nghĩa vụ của dân chúng hay mỗi hộ gia đình cần phải khai báo đúng nếu không quyền lợi bị ảnh hưởng hoặc bị trừng phạt**" - Điều này khác hẳn với thông điệp của các cuộc điều tra thống kê hiện nay thường là: "**Việc khai báo sẽ không bị tiết lộ và không bị lạm dụng vào các quyết định hành chính nên hãy khai báo đúng**".

Cũng trong ĐVSK có tư liệu sau:

Tháng 2 năm 1280, nhà Trần, niên hiệu Thiệu bảo thứ 2 [xem trang 66, tập 2], ĐVSK có ghi: (xin gọi là tư liệu 3)

"Tháng 2, xét duyệt sổ đinh và các sắc dịch trong nước"

Xét theo lần ghi đầu năm 1228 có nói "**lệ cũ hàng năm vào đầu mùa xuân...**" thì ta thấy lần này chắc có nội dung như những lần trước, vừa thống kê nhân khẩu vừa kiểm kê đội ngũ quan lại "**sắc dịch**".

Cũng trong ĐVSK có tư liệu:

Tháng 10 năm 1285, nhà Trần, niên hiệu Thiệu Bảo năm thứ 7 [xem trang 85, tập 2], ĐVSK có ghi xin gọi là tư liệu 4)

"Mùa đông, tháng 10, xuống chiếu định hộ khẩu trong nước. Triều thần can là dân vừa lao khổ, định hộ khẩu thực không phải là việc cần kíp. Vua (Trần Nhân Tông) nói:

"Chỉ có thể định hộ khẩu vào lúc này, chẳng nên qua đó mà xem xét hao hụt, điều tàn của dân ta hay sao?". Quần thần đều khâm phục".

Đây rõ ràng là một cuộc điều tra thống kê đặc biệt khi nước nhà vừa trải qua một cuộc chiến tranh chống xâm lược tàn khốc (Chống quân Nguyên lần 2: 1284-1285); nhưng, như lý do Trần Nhân Tông đưa ra khi quyết định thời điểm điều tra là: Chỉ có

thời điểm đó mới có thể xác định được hậu quả của chiến tranh, nếu không sau đó những biến động dân số cũng như phát triển kinh tế - xã hội sẽ xoá nhoà dấu vết chiến tranh. Đây quả là quyết định khó khăn khi tiến hành thống kê dân số của Vua Trần Nhân Tông nhằm vừa xác định hậu quả “**điều tàn**” của chiến tranh vừa là căn cứ để tái thiết đất nước.

Cũng trong ĐVSK có một cuộc điều tra hộ gia đình khác được nhắc đến là:

Cuối nhà Trần, tháng 8 năm 1372, niên hiệu Thiệu Khánh thứ 3 [xem trang 241, Tập 2]: (xin gọi là tư liệu 5)

“Tháng 8 (năm 1372), xuống chiếu cho các lộ làm đơn số (làm sổ hộ tịch)”

Trong ĐVSK không nêu chi tiết, có lẽ thời Trần khi đó nhiều loạn lạc trong tông thất nhà Trần, đặc biệt lại liên tục có các cuộc xâm lược của quân Chiêm Thành, cho nên các sự kiện thống kê này bị coi nhẹ và được ghi rất sơ lược.

Chúng ta đã cùng nhau đi qua 5 tư liệu mà bộ sử ĐVSK ghi lại cùng với một số nhận định của tác giả! Như chúng ta đã thấy, dù được ghi chép hay không, dù sơ lược hay có chỉ ra các chi tiết thì những câu như: “lệ cũ hàng năm” hay điểm xuyết đến 5 lần trong sử ký cho một triều đại, cho thấy thông tin thống kê thực sự cần thiết cho các chính thể phong kiến cách nay đã mấy trăm năm; dù có khi được chú trọng, có khi coi nhẹ, nhưng khi được chú trọng là khi một chính thể đang mạnh mẽ và khi không được chú trọng là khi nó đang tàn lụi! Không biết mối tương quan này có thực sự nói lên điều gì không nhưng nó là sự thực được ghi lại! Chúng tôi cũng thừa nhận một sự thực là không thể so sánh phương pháp, hệ thống chỉ tiêu, độ chính xác số liệu, hiệu quả của hoạt động thống kê... của ngày xưa với ngày nay! ở đây, chỉ là nhìn lại lịch sử mà thôi!

Cùng với một loạt bài khác về chủ đề thống kê trong lịch sử đã đăng trên Tờ Thông tin khoa học

thống kê (3), bài viết này mong muốn gửi đến bạn đọc một số tư liệu lịch sử, phần nào đó nói về vai trò thống kê với nhà nước, sự biến chuyển theo lịch sử của thống kê,... qua đó cũng có thể nhận biết những chân giá trị mà thống kê đã đóng góp theo thời gian, những tiến bộ mà thống kê chúng ta đã vươn đến! Cuối cùng là tác giả bài viết trong mục Thống kê và đời sống này mong rằng sẽ mang đến cho các bạn đồng nghiệp một chút thư giãn khi đọc bài viết sau những hoạt động nghiệp vụ căng thẳng ngày nay./.

Chú thích:

(1) Bốn vị thánh gọi là “Tứ bất tử” – Bốn vị không bao giờ chết - trong dân gian là:

- Thánh Tản Viên,

- Phù Đổng Thiên Vương,

- Đức Thánh Trần (Hưng Đạo Đại Vương Trần Quốc Tuấn),

- Bà chúa Liễu Hạnh.

Chúng tôi thực sự không biết căn cứ cách chọn lựa này của dân gian.

(2) Nhà Trần tiếp quản nhà Lý trong những năm đầu vẫn giữ niên hiệu Kiến Trung có từ thời Lý, đến năm 1232 mới đổi thành niên hiệu Thiên ứng Chính Bình.

(3) Và một số bài viết cùng chủ đề:

- Đọc mấy con số Thống kê thời giặc Minh xâm chiếm nước ta - Thông tin khoa học thống kê số 4 /2011

- Xem mấy số liệu về: “cơ nghiệp” vua Gia Long, Thông tin Khoa học thống kê số 3/2011

- Suy nghĩ về ba sự kiện thống kê trong thời Pháp thuộc, Thông tin Khoa học thống kê số 1/2011.